

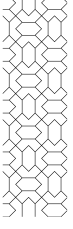
PAPER DETAILS

TITLE: Osmanli'da Vakif ve Hayirseverlik: "Valide Sultan Vakfi'ndan 1663 Yilinda Medine'ye
Gönderilen Surre Örneğinde"

AUTHORS: Hanife ALACA

PAGES: 129-145

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1605387>

OSMANLI'DA VAKIF VE HAYIRSEVERLİK: "VALİDE SULTAN VAKFI'NDAN 1663 YILINDA MEDİNE'YE GÖNDERİLEN SURRE ÖRNEĞİNDE"

Foundation and Philanthropy in the Ottoman Empire: "In the Example of Surre
Sent to Medina in 1663 by the Valide Sultan Foundation"

Hanife Alaca

Dr. Öğretim Üyesi, Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Batman / Türkiye.

*Assist. Prof, Batman University Faculty of Arts and Sciences Department of History,
Ankara / Turkey.*

h.alaca67@hotmail.com Orcid: 0000-0002-8243-7278.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 1 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 14 Nisan / April 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2021

Cilt / Volume: 19 **Sayfa/Pages:** 129-145

Atrf / Citation: Alaca, Hanife. "Osmanlı'da Vakıf ve Hayırseverlik: "Valide Sultan Vakfı'ndan 1663 Yılında Medine'ye Gönderilen Surre Örneğinde". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER] 19 (Haziran/June 2021): 129-145.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.887722>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Hanife Alaca**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Osmanlı padişahları tarafından Mekke ve Medine'ye gönderilen hediyeler kayıt altına alınmış ve bu yardımlarla ilgili bilgileri içeren defterlere *Surre Defterleri* adı verilmiştir. Mekke ve Medine Müslümanlar için önemli şehirlerdir. Bu nedenle Müslüman yöneticiler tarafından bu kutsal beldelere ayni ve nakdi yardımlar yapılmıştır. Medine'nin Osmanlı hâkimiyetinden geçmesinden sonra, Osmanlı padişahları bu şehre sürekli olarak surre göndermişlerdir. Ayrıca, kurulan bazı vakıfların vakıf şartlarında Medine'ye yardım gönderilmesi şart koşulmuştur. Bunlardan biri de IV. Mehmed'in annesi Valide Sultan tarafından kurulan vakıftır. Valide Sultan'ın 1663 yılında kurduğu vakfın vakfiyesinde İstanbul ve Medine'de kurulan vakıfların yönetimi, vakıf çalışanları ve ücretleri gibi bilgiler yer almaktadır. Bu makalede, Surre Defterleri içerisinde yer alan 96 numaralı defter incelenecektir. Bu defterden elde edilen bilgiler doğrultusunda Valide Sultan Vakfı'ndan 1663 yılında Medine'ye gönderilen surre örneğinde, Osmanlı'da vakıf ve hayırseverlik değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Vakıf, Hayırseverlik, Osmanlı Devleti, Surre, Medine.

Abstract

The foundation, which is one of the most important examples of philanthropy in the Ottoman Empire, is clearly seen in the Ottoman şurrah tradition. The gifts sent to Mekka and Medina by the Ottoman sultans were recorded and the books containing information about these aids were named şurrah Notebooks. Mekka and Medina are important cities for Muslims. For this reason, aids in kind and in cash were made to these holy places by the Muslim rulers. After Medina passed under Ottoman rule, the Ottoman sultans constantly sent şurrah to this city. In addition, it was stipulated that some foundations established to send aid to Medina under the conditions of the foundation. One of them is IV. It is a foundation founded by the mother of Mehmed, Valide Sultan. As can be understood from the foundation founded by Valide Sultan in 1663, the management of the foundations established in İstanbul and Medina contains information such as foundation employees and wages. In this article, the book numbered 96 in the şurrah Notebooks in the Ottoman Archives of the Presidency General Directorate of State Archives will be examined. In line with the information obtained from this book, the foundation and philanthropy in the Ottoman Empire will be evaluated in the şurrah sample sent to Medina in 1663 by the Valide Sultan Foundation.

Keywords: History of Islam, Foundation, Philanthropy, Ottoman Empire, Şurrah, Medina.

Giriş**Osmanlılarda Surre Geleneği**

Surre, kelime olarak para kesesi, para anlamına gelmektedir. Her yıl hac döneminden önce Mekke ve Medine'de fakir ve muhtaçlara dağıtılması için gönderilen para, altın ve hediyeleri ifade etmektedir.¹

¹ Ş. Tufan Bozpınar, "Surre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 38/ 567.

Bunların yanı sıra kürk, inci ve elmaslarla süslenmiş elbiseler, yünlü dokumalar ve halı gibi eşyaların da gönderildiği bilinmektedir. Müslümanlar için Mekke, İslamiyet'in yayıldığı yer ve kutsal bir mekân olan Kâbe'nin bulunması dolayısıyla önemlidir. Medine ise Peygamber kabrinin bulunması dolayısıyla kutsaldır. Bu nedenle Osmanlı padişahları da bu kutsal mekânlara büyük önem vermişler her sene para ve hediye göndermeyi gelenek haline getirmişlerdir.²

Müslümanlar için kutsal sayılan Mekke ve Medine "Haremeyn" olarak adlandırılmaktadır. Haremeyn, Osmanlı kaynaklarında daha çok "Haremeyn-i Şerifeyn" olarak geçmektedir. Mekke, Kâbe'nin inşa edilmesi ile birlikte "harem" yani korunmuş yer kabul edilirken, Medine hicretten sonra Hz. Peygamber tarafından harem sayılmıştır.³ Müslümanların hac ve umre dolayısıyla Mekke ve Medine şehirlerini ziyaret etmeleri tarih boyunca bu şehirlerin önemini artırmıştır.

Kutsal mekân olarak kabul edilen Mekke ve Medine'ye aynı ve nakdi yardımlar yapmak Müslüman yöneticiler için son derece önemli olmuştur. Mekke ve Medine'ye gönderilen ve surre olarak adlandırılan paraları dağıtmak üzere devlet tarafından görevlendirilen kişilere "surre emini" denirdi.⁴ Osmanlılar döneminde ilk surrenin hangi döneminde gönderildiği tam olarak bilinmemekle birlikte ilk Osmanlı kroniklerinden Aşıkpaşazade Osmanlı'da ilk surrenin Çelebi Mehmed zamanında gönderildiğini ifade etmiştir. Çelebi Mehmed, Mekke'de su kuyularının tamiri için vakıflar kurulmasını ve kuyuların su ile doldurulması için bu vakıflardan para verilmesini istemiş, ayrıca Mekke sultanına yüklerce filori göndermiştir.⁵ Neşri, surre gönderiminin II. Murad zamanında da devam ettiğini ifade etmektedir. II. Murad her yıl Mekke, Medine ve Halîlürrahman'a üç bin beş yüz filoriden oluşan surre göndermiş,

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mukerreme Emîrleri*, (Ankara: TTK Yayınları, 1984), 16.

³ Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Haremeyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16 / 153.

⁴ Uzunçarşılı, *age*, 35.

⁵ Âşık Paşazade, *Âşık Paşazade Osmanoğulları'nın Tarihi*, Haz. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, (Ankara: K Kitaplığı, 2003), 301.

bunun yanında Ankara'nın Balık Hisar Nahiyesi'ne tabi köylerin gelirlerini Mekke'nin fakirlerine vakfetmiştir.⁶

II. Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra surre gönderdiği, oğlu II. Bayezid'in, yarısı Mekke, yarısı Medine halkına verilmek üzere on dört bin duka altın gönderdiği bilinmektedir.⁷ I. Selim, babası II. Bayezid'in gönderdiği surre miktarını iki katına çıkarmıştır. I. Selim döneminde Osmanlı'da surre geleneğinde büyük bir değişim görülmektedir. I. Selim 1514 yılında Şah İsmail'i Çaldıran ovasında yenmiş, ardından Memlûkları 1516 yılında Mercidabık'ta ve 1517'de Ridaniye'de yenilgiye uğratmış ve bu zafer sonucunda Mısır ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.⁸ Osmanlılar Mısır ve Suriye'yi alıp Memlûk Devleti'ne son verdikten sonra Memlûkler tarafından her sene Hicaz'a gönderilen surre gönderme usul ve merasimlerini aynen kabul edip tatbik etmişlerdir ve hatta buna ilaveler yapmışlardır.⁹ Mısır'ın Osmanlı topraklarına katılması ile birlikte Osmanlı padişahları Haremeyn'e düzenli olarak surre göndermişlerdir. İlk düzenli surrenin I. Selim döneminde gönderildiği bilinmektedir ve Mekke ve Medine ahalisi bu surreye "Sadakat-ı Rumiyye" adını vermişlerdir.¹⁰ I. Selim'in Haremeyn halkına dağıtılması koşulu ile iki yüz bin duka altın ve erzak gönderdiği bilinmektedir.¹¹

Haremeyn vakıfları II. Mehmed döneminde kurulmaya başlamış ve bu vakıfların kurulması I. Selim zamanında da devam etmiştir. Haremeyn vakıfları için I. Süleyman'ın pek çok köy satın aldığı ve Haremeyn vakfına dâhil ettiği bilinmektedir. Osmanlı padişahlarının Haremeyn'e düzenli surre gönderme geleneği 1915 yılına kadar kesintisiz sürmüş, 1916'da gönderilen surre Şerif Hüseyin'in isyanı nedeni ile Medine'de

⁶ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*, Yay., Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, (Ankara: TTK Yayınları, 1987), II / 679.

⁷ Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emîrleri*, 14.

⁸ Feridun Emecen, "Ridâniye Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35 / 87.

⁹ Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emîrleri*, 14.

¹⁰ Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emîrleri*, 14.

¹¹ Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emîrleri*, 14.

kalmıştır.¹² Osmanlıların, I. Dünya Savaşı sırasında Haremeyn yolunun kapatılmasına kadar surre gönderdiği bilinmektedir.¹³

Hayırseverlik Anlayışı Çerçevesinde Surre ve Vakıf İlişkisi

Vakıf, sözlük anlamı olarak durmak, durdurmak, alıkoymak anlamına gelmekte olup, terim olarak, bir mal sahibinin dinî, içtimaî ve hayrî bir amaçla ebediyen malını bu yola tahsis etmesi demektir.¹⁴ Vakıf sahiplerinin ölümden sonraki hayatlarını temin amacıyla birtakım hayır işleri için (su ihtiyacı için çeşmelerin yapılması ya da fukaraya yiyecek ve giyecek dağıtmak, yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak) vakıf kurulduğu görülmektedir.¹⁵ Vakfın, Allah rızası için sosyal amaca hizmet amacıyla kurulduğu söylenebilir.¹⁶ Vakfiye ise vakfedilen malların vasıfları ve bu malların vakfedilme şartlarını içeren, kadı tarafından tasdik edilen belgelerdir.¹⁷

İslam devlet ve toplumlarında dinî, kültürel, sosyal ve iktisadî pek çok hizmetin yerine getirilmesinde vakıflar önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, vakıf kurumunun İslam devletleri tarihinde çok önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Osmanlılarda ilk vakıf, Orhan Gazi döneminde İznik'te kurulmuştur. Orhan Gazi'nin İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurduğu ve bu medresenin ihtiyaçlarının karşılanması için gayrimenkul vakfettiği bilinmektedir. Orhan Gazi'nin Bursa, Adapazarı ve Kandıra'da inşa ettiği cami, zaviye, medrese ve aşevi ilk Osmanlı vakıfları olarak bilinmektedir.¹⁸ İlk kurulan vakıflardan sonra başta padişah olmak

¹² Bozpınar, "Surre", 568.

¹³ İbrahim Ateş, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi*, Ankara: (1981), 13/118.

¹⁴ Bahaddin Yediyıldız, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42 / 479.

¹⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, (Ankara: 1942), 2/ 294.

¹⁶ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, (Ankara 1942), 2 / 5.

¹⁷ Mübahat S., Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, (İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sa'nat Vakfı Yayınları, 1998), 359.

¹⁸ Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahları", *Vakıflar Dergisi*, (Ankara: 1962), 5 / 127-128.

üzere devletin ileri gelen yöneticileri ve varlıklı kişilerin vakıf kurdukları ve Osmanlı Devleti'nde vakıfların yaygın hale geldiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde toplumun yararına olan cami, medrese, han, hamam, çeşme, köprü gibi birçok yapı vakıflar tarafından yapılmıştır. Bunlara ilave olarak, evlenecek kızlara çeyiz verilmesi, borçlu olarak hapsedilenlerin borcunun ödenmesi, yoksul bekârların evlendirilmesi, yolculara yiyecek ve içecek verilmesi gibi pek çok alanda sosyal yardımlaşma amacı ile kurulmuş vakıflar mevcuttur. Diğer yandan Osmanlı Devleti yeni fet-hedilmiş bölgelerde vakıflar kurarak o bölgenin İslamlaştırılmasını sağlamıştır. Böylece toplumun yararına olan iktisadî, eğitim, dinî, sağlık ve sosyal alandaki faaliyetleri vakıflar sayesinde yerine getirilmektedir.

Hayırseverlik, yardıma ihtiyacı olan kişilere iyilik ve yardım eden hayırseverlerin yapmış olduğu eylemdir. Hayırseverliğin hem dinî değer hem de ahlakî bir eylem olduğu söylenebilir. Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nde hayırseverliğin en güzel örneği vakıftır. Vakıf kuran vâkif, hayırsever bir amaç niyetindedir. Vakıf sahibinin, mektep, medrese, cami, tekke, mescit, imaret ve çeşme yaptırması ve bu yapıları insanların faydasına sunması, hayırseverliğin en önemli göstergesidir. Bunun yanında, vakıfların, idarî, iktisadî, dinî ve içtimaî alanlarda yaptığı hizmetler hayırseverliğin ne kadar geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. Bu durum Haremeyn için kurulan vakıflarda da görülmektedir. Surrenin kaynakları arasında en önemlisi Haremeyn için kurulan vakıflarıdır. Haremeyn vakfı gelirleri arasında Osmanlı hanedan mensupları ve devlet ileri gelen görevlilere ait büyük vakıfların birçoğunun gelirleri bulunmaktadır. Bunların yanında, vakfedilen araziler, hediyeler, para ve altın da Haremeyn vakfı gelirleri arasındadır. Osmanlı'da doğrudan "surre vakfı" olarak tesis edilmiş vakıf bulunmamakla beraber, bazı vakıfların bütün gelirlerinin Haremeyn hizmetleri için ayrıldığı görülmektedir. Osmanlı'da Haremeyn evkafına ait gelirlerin ilgili merkezlere ulaştırılmasına son derece önem verilmiştir.¹⁹ Her yıl hac

¹⁹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre ve Surre Alayları*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991).

mevsiminde Haremeyn halkına gönderilen yardımlar, hayırseverliğin en güzel örneklerinden biri olmuştur.

Valide Sultan

Valide Sultan'ın Rus asıllı olduğu, Kırım Tatarlarına esir düşerek Kör Süleyman Paşa tarafından Kösem Sultan'a hediye edildiği rivayet edilmektedir.²⁰ Kaynaklarda adı, Hatice Turhan Sultan, Turhan Sultan ve Valide Sultan olarak geçmektedir. Sultan İbrahim'in cariyeleri arasında yer alan Hatice Turhan Sultan, IV. Mehmed'i dünyaya getirdiği 1642 yılında haseki sultan unvanını almıştır. Turhan Sultan, Sultan İbrahim'e erkek çocuk veren ilk hanım olduğu için baş haseki unvanını almıştır. Şehzadenin doğumu Osmanlı sülalesinin neslinin kesilme tehlikesini ortadan kaldırdığı için büyük bir coşku ile karşılanmıştır.²¹ 1648 yılında Sultan İbrahim'in tahttan indirilip yerine oğlu IV. Mehmed'in yedi yaşında tahta çıkması ile birlikte Valide Sultan olmuştur. Böylece, Turhan Sultan, cariyelikten valide sultanlığa yükselmiştir.

Turhan Sultan, valide sultan olduğu dönemde yirmi beş yıldır valide sultan olan Kösem Sultan'ın nüfuzu karşısında geri planda kalmıştır.²² Kösem Sultan Yeniçeri Ocağı ağaları ile, Valide Sultan ise eski başlala Süleyman Ağa, padişah hocası Reyhan Ağa ve muhasip İsmail Ağa gibi önde gelen kişilerden oluşan bir grupla işbirliği içerisindeydi.²³ Ancak IV. Mehmed'in Kösem Sultan tarafından zehirlenerek yerine Şehzade Süleyman'ın geçeceği haberleri üzerine Valide Sultan ve on dört ağanın onayı ile Kösem Sultan 1651 yılında katledilmiş,²⁴ böylece Valide Sultan'ın saraydaki gücü artmıştır. Valide Sultan Köprülü Mehmed Paşa'nın veziriazamlığından sonra devlet işlerinden uzaklaşmış ve 1683 yılında Edirne'de vefat etmiştir.

Valide Sultan'ın Çanakkale'de iki kale, Yeni Cami, Mısır Çarşısı, sıbyan mektebi, sebil ve türbe gibi birçok hayır eseri bulunmaktadır.

²⁰ Filiz Karaca, "Turhan Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41 / 423.

²¹ Karaca, "Turhan Sultan", 424.

²² Karaca, "Turhan Sultan", 424.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK Yayınları, 1983), III / 254.

²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 255.

Bu hayır eserlerinden biri 1663 yılında kurduğu vakıftır. Sultan'ın kurduğu vakfın vakfiyesinden anlaşıldığı üzere, iki cihanda da sevaba nail olmak için hayır yaptığını, ancak hayır eserleri yaparak dünyada kalıcı olabileceğini ve ahirette amel defterinin kapanmayacağına ifade edilmiştir.²⁵ 1663 yılına ait vakfiyede Medine'deki vakıfta çalışan görevliler ve ücretleri belirtilmiştir. Buna göre Medine'de üç adet mu'alim-i sıbyan senevi üçer guruh ve ta'lim eden etfal için senevi on ikişer guruh olmak üzere vakıftan senevi otuz guruh tayin olunması, ayrıca her sene yüz beşer guruh surre-i hümayun eminleri vasıtasıyla Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi şart koşulmuştur.²⁶

96 Numaralı Surre Defteri

Osmanlı'da Haremeyn'e gönderilen surre yardımları "Surre Defterleri" adı verilen defterlere kaydedilmiştir. Çalışmamıza konu olan defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Evkâf (EV.), Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d) kataloğu içerisinde 96 sıra numarasında kayıtlıdır. Defter M. 1663 (H. 1074) yılına ait olup, dört varaktan oluşmaktadır. Defter, "*Devletlü, saadetlü ve fukaraya hüremetlü Valide-i Sultan hazretlerinin dâmet ismetuhâ Medine-i Münevvere'de müceddeden tayin buyurdıkları eczâhânân²⁷ ve en'âm-ı hevânan²⁸ vazifeleri defteridir 1074*" ibaresi ile başlamaktadır.²⁹ Buradan da anlaşıldığı üzere Valide Sultan tarafından Medine-i Münevvere'ye gönderilen Kur'ân-ı Kerîm içerisindeki cüzleri ve En'âm suresini okumakla görevli kişileri ve görevlerini içeren defterdir. Defterin 3. varığında IV. Mehmed'in tuğrası bulunmaktadır.

Defter, "*Defter-i vazife-i cüzran an evkaf-ı seyyidetü'l-muhazzarat tâcü'l-mestûrât iklîletü'l-muhassenât Hazreti Vâlîde Sultan dâmet ismetuhâ Vâlîde-i Gazi Sultan Mehmed Han der Medine-i Münevvere*".³⁰ Görüldüğü üzere defter, IV. Mehmed'in validesi Valide Sultan tarafından Medine şehrine gönderilen surreyi ihtiva etmektedir.

²⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), No: 744, 112-113.

²⁶ VGMA, No. 744, 136.

²⁷ Eczâhânân: Kur'ân-ı Kerîm içerisindeki cüzleri okumakla görevli kişiler.

²⁸ En'âm-ı hevânan: En'âm suresini okumakla görevli kişiler.

²⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d), No: 096, 1.

³⁰ BOA, EV.HMK.SR.d. No: 096, 4.

Defterdeki bu girişten sonra Medine'ye görevlendirilen kişilerin isimleri yer almaktadır. Burada ilk olarak surre tahsis edilen şahsın adı yazılmıştır. Bazı kişilerin kimin oğlu olduğunu ifade eden “ibn” kelimesi kullanılmıştır. Böylece “Molla Muhammed ibn-i Çilingir” örneğinde görüldüğü üzere kişinin künyesi belirtilmiştir. Ayrıca “Hafız Ahmed veled-i Mehmed Efendi” örneğinde ifade edildiği üzere defterde oğlu manasına gelen “veled” kelimesi de kullanılmıştır. Kişi adları yazılırken kişinin mesleği, memleketi, unvanı ve görevi de yazılmıştır. Bundan sonra kişilerin ne kadar ücret aldıkları da belirtilmiştir. Ayrıca, bu kişilerin Medine-i Münevvere’de nerede oturdukları, sosyal zümre olarak kimlerden meydana geldikleri de defterde belirtilmiştir. Medine-i Münevvere halkının önemli bir bölümünün kale, zaviye ve ribat gibi yerlerde ikamet ettiği görülmektedir. Defterde kaydedilen görevli kişiler genellikle Medine’nin asıl ahalisini teşkil etmektedir.

Defterin son sayfasında “*Tahrîren fî 25 Cemâziye'l-âhir sene 1074*” ibaresi ile defterin tarihi belirtilmiştir.³¹ Bundan sonra, “*Hurrire hâze'd-defter bi-ma'rifeti'l-efkâr Muslih, Ağâ-yı Dârüssa'âde en-Nâzır alâ evkafı'l-Haremeyn'ş-Şerîfeyn*”³² ifadesi ile Haremeyn-i Şerifeyn Nazırı olan Darüssaade Ağası Muslih vasıtasıyla bu defterin hazırlandığına dair kayıt mevcuttur. Defter, Darüssaade Ağası, Medine-i Münevvere Kadısı ve Haremü'n-Nebevi Şeyhi'nin mühürleri ile sona ermektedir.³³

Tablo- 1: An cemâat-i eczâhânân-ı fî vakt-i subh

İstanbulî Osman Efendi sâkin fî'l-ribat Karabaş Fi sene Hasene:5 Beş altundur.	Mustafa Efendi el-Konyavî sâkin fî'l-ribat Taci Efendi Fi sene Hasene:5
--	--

³¹ BOA, EV.HMK.SR.d. No: 096, 8.

³² BOA, EV.HMK.SR.d. No: 096, 8.

³³ BOA, EV.HMK.SR.d. No: 096, 8.

Eyyubî Muhammed Efendi dâmad-ı Abdullah Efendi Fi sene Hasene:5	Abdullah Efendi imam-ı Kal'a Fi sene Hasene:5
Osman Efendi el-Kirmanî Fi sene Hasene:5	Sevgili Hasan Efendi sâkin fi'l-Kal'a Fi sene Hasene:5
Hamza Efendi sâkin fi'l-Kal'a Fi sene Hasene:5	Muhammed Efendi damad-ı Hamza Efendi Fi sene Hasene:5
Molla Mustafa el-massaî? Fi sene Hasene:5	Molla Musa el-Maraşî Fi sene Hasene:5
Seccadeci el-Hac Bali Fi sene Hasene:5	Eş-Şeyh Muhammed Amûdiyye fıkıh el-küttâb en-naşi Fi sene Hasene:5
Molla Mustafa Diyarbekirî sâkin fi'l- ribat Karabaş Fi sene Hasene:5	Molla Muhsin... sâkin fi'l-ribat Tacî Efendi Fi sene Hasene:5
Molla Rıza sâkin fi'l-ribat Tacî Efendi Fi sene Hasene:5	Molla Hasan Temeşvarî Hasene:5
Azıklı Muhammed Efendi Fi sene Hasene:5	Molla Muhammed ibn-i Çilingir Fi sene Hasene:5
Es-Seyyid İsmail arz-ı Rumî Fi sene Hasene:5	Es-Seyyid Musa Estervanî Fi sene Hasene:5

Hafız Muhammed Sevgili Hasan Efendi Fi sene Hasene:5	Molla Muhammed Dağıstanî Molla Eyüb oğlu Fi sene Hasene:5
Hamid Efendi imam-ı mahfil-i sabık Fi sene Hasene:5	Köprülü Hasan Efendi Fi sene Hasene:5
Molla Osman Urfalı Fi sene Hasene:5	Es-Seyyid Yahya Diyarbakırî Fi sene Hasene:5
Molla Hasan el-entabi? Fi sene Hasene:5	Mahmud Efendi Diyarbakırî Fi sene Hasene:5
Molla Osman el-Halid Fi sene Hasene:5	Şeyh Salim el-Raşidî Bevvab Bâbu'r-rahme bevvab Fi sene Hasene:5
Şeyh Said ibn Abbas Kethüda sandukî ve ser-mahfil Fi sene Hasene:4	

Valide Sultan Vakfı'ndan Medine halkına ve bu bölgede sakin olan, kutsal mekânlarda sabah vakti Kur'ân-ı Kerîm cüzlerini okumakla görevli toplam otuz bir nefer kayıtlıdır ve bunlara senede toplam yüz elli dört altın verilmiştir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere otuz kişiye senede beş altın, geriye kalan bir kişiye ise dört altın verilmiştir. Medine'de sabah vakti görev yapan kişilerden bazılarının nereli olduğu belirtilmiştir. Bu kişilerin İstanbul, Konya, Kirman, Maraş, Diyarbakır, Temeşvar, Arz-ı Rum (Erzurum) ve Dağıstanlı olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm cüzlerini okumakla görevli bu kişilerden ikisinin görevi farklıdır. Bunlardan "Şeyh Salim el-Raşidî" Bâbu'r-rahme'de görevli bir bevvab ve "Şeyh Said ibn Abbas Kethüda"nın sandukî ve ser-mahfil olduğu tespit edilmiştir.

Tablo- 2: An cemâat-i eczâhânân-ı fî vakti'z-zuhr

Molla Niyaz Özbeği Fi sene Hasene:5	Molla Muhammed Dağıstanî sâkin bâb-ı cibrîl Hasan Efendi Fi sene Hasene:5 Tabi arz-ı ru-yi
Muhammed bin Mustafa Dede el- Üsküdarî Fi sene Hasene:5	Molla Yusuf fî-tarik Mahmud Efendi Fi sene Hasene:5
Mahmud ibn Feyzullah Fi sene Hasene:5	Eş-Şeyh Sadık Nakşibendî Fi sene Hasene:5
Es-Seyyid Hüseyin Diyarbakırî Fi sene Hasene:5	Eş-Şeyh Mahmud Özbeği Fi sene Hasene:5
Eş-Şeyh Mahmud İmam Hamza Efendi Fi sene Hasene:5	Molla Bayram Diyarbakırî Fi sene Hasene:5
Muhammed ibn Abdurrahman ibn Hamid bin Sinan Fi sene Hasene:5	Emin bin Muhammed ibn Ahmed bin Sinan Fi sene Hasene:5
Molla Mustafa el-Mardinî Fi sene Hasene:5	Muhammed ibn Mustafa el-... Fi sene Hasene:5
Muhammed el-Müezzîn İstanbulî Fi sene Hasene:5	El-Hac Veli Fi sene Hasene:5
İbrahim veled-i Hasan Efendi Fi sene Hasene:5	Şeyh Yusuf bin Şeyh Bahaddin Hindî sâkin fî el-Ribatü'l-acem Fi sene Hasene:5
Es-Seyyid Mirza ibn es-Seyyid Sadık Fi sene Hasene:5	İstanköylü Muhammed Efendi Fi sene Hasene:5
Hafız Ahmed veled-i Mehmed Efendi İstanköylü Fi sene Hasene:5	Es-Seyyid Ebü's-Sürûr ibn Hamza el-Ulvi Şahin Hafız Fi sene Hasene:5
Es-Seyyid Kasım el-Ulvi Delil? Hafız Fi sene Hasene:5	Eş-Şeyh Ali... Fi sene Hasene:5

Eş-Şeyh Hüseyin... el-Müderriş Fi sene Hasene:5	İsmail veled-i Habsi İbrahim ta'bi Abdulkerim Ağa Fi sene Hasene:5
Şeyh İsmail Hemşirzade Molla Yakub Fi sene Hasene:5	Eş-Şeyh Musa ammî Mısırî Hafız Fi sene Hasene:5
Hamza Ağa veled-i Muhammed Çelebi sandukî ve cüzhan Fi sene Hasen: 7	... Muhammed Çelebi cüzhan ve ser-mahfil Fi sene Hasene:7

Medine'de öğle vaktinde görevli toplam otuz kişi bulunmaktadır ve bunlara yıllık yüz elli dört altın tahsis edilmiştir. Bunlardan yirmi sekizine senede beş altın, iki görevliye ise senede 7 altın verilmiştir. Bu kişilerden “Hamza Ağa veled-i Muhammed Çelebi” sandukî ve cüzhan “Muhammed Çelebi” cüzhan ve ser-mahfil görevlerini yerine getirdikleri ve bunun karşılığında senede yedi altın verildiği tespit edilmiştir. Bazı kişilerin nereli olduğu belirtilmiştir ki bu kişilerin; Üsküdar, Diyarbakır, Dağıstan, Mardin, Hindî, İstanköylü ve Mısırî (Mısırlı) olduğu görülmektedir. Ayrıca Nakşibendî tarikatına mensup bir kişi bulunduğu da belirtilmiştir.

Tablo- 3: An cemâat-i eczâhânân-ı fî vakt-i asr

İslâm-ı halife Fi sene Hasene:5	Eş-şeyh Cemaleddin Hatib Musalla Fi sene Hasene:5
Eş-Şeyh İbrahim el-Hari el-Hatib Fi sene Hasene:5	Eş-Şeyh Muhammed ibn Şeyh Ahmed Mısrânî Fi sene Hasene:5
Eş-Şeyh Tahir Özbeği Fi sene Hasene:5	Şeyh Abdullah bin Mahmud talebe-i ulûm mülazım-ı ravza Fi sene Hasene:5
Cafer ibn Hamza Ağa Fi sene Hasene:5	Ahmed veled-i Süleyman Ağa ta'bi Beşir Ağa Fi sene Hasene:5

Muhammed veled-i Süleyman Ağa ta'bi Beşir Ağa Fi sene Hasene:5	Eş-Şeyh Muhammed miferî ta'bi Şeyh Ali zariri Fi sene Hasene:5
Hasan ibn Abdullah ta'bin Yakut Ağa Fi sene Hasene:5	Küçük Ali ta'bi Yakub Ağa Fi sene Hasene:5
Abdullah ta'bi Ferrah Ağa Fi sene Hasene:5	Eş-Şeyh Hasan el-Barî müderris mescid-i Nebevi Fi sene Hasene:5
Muhammed el-Askerî Fi sene Hasene:5	Ömer ibn Muhammed el-Askerî Fi sene Hasene:5
Ahmed ibn Said Abbas Kethüda Fi sene Hasene:5	Muhammed ibn Said Abbas Kethüda Fi sene Hasene:5
Mazlum Mustafa Ağa Fi sene Hasene:5	Şahin ta'bi Yakut Ağa Şeyhülharem Fi sene Hasene:5
Seyyid İbrahim mücavir ta'bi dökmecibaşı Fi sene Hasene:5	Muhammed ibn Ali el-Müderris der- ravza-i müzahire ta'bi Halil Çelebi Fi sene Hasene:5
Es-Seyyid Abdullah ibn Seyyid Nasuh el-Ezheri el-Medeni Fi sene Hasene:5	Ali Muhlisizade Fi sene Hasene:5
Şeyh Abdullah ta'bi İbrahimhanzade Fi sene Hasene:5	Bir müfesser bostancı Ali Çavuş Fi sene Hasene:5
... Hafız İbrahim Çelebi Fi sene Hasene:5	Mustafa Selanikî ta'bi Sarı Ali Paşazade Fi sene Hasene:5
Eş-Şeyh Abdullah... sandukî ve cüzhan Fi sene Hasene:7	Seyyid Cafer Sedum cüzhan

Medine'de ikinci vakti görevli kişi sayısı otuzdur ve bu kişilere yıllık toplam yüz elli dört altın verilmiştir. Yirmi sekiz kişiye yılda beş altın verilirken, iki kişiye yılda yedi altın verildiği görülmektedir. Bazı kişilerin görevleri belirtilmiştir.

“Cemaat-i En'âm Hanân fi vakti's-subh berây-ı devâm-ı devlet-i padişah-ı âlem-penah der-Ravza-i Hazret-i Seyyid kâinat-ı aleyh-i

efzalü't-tahiyyât" başlığı altında kırk kişi görevlendirilmiştir. Bunlara senede toplam dört yüz dört altın verilmiştir.³⁴

"Devlet-i padişah-ı âlem-penah hazretleri için harem-i resul-i ekrem ve ... Mükerrerem hazretlerine hizmet iden ağalardan her gün kırk nefer adem en'âm-ı şerîf telavat idüb her birinin vazifeleri senede onar altın ola ancak içlerinden iki nefer kimesnenin biri muarref ve biri sandukî olub senevî ikişer altın ziyadeye mutasarrıf olalar ve bu zikr olunan kırk nefer ağanın isimleri defterde mevcut değildir şeyh'ül-haram ma'rifetiyle veche meşruh üzere ta'yin ve mahallinde tevzi' oluna".³⁵ 1663 yılında Medine'de en'âm-ı şerîf okumakla görevli kırk kişi bulunmaktadır. Bunların bir kısmına senede onar altın, ikisine ise senede ikişer altın verilmektedir. Bunların isimleri deftere kaydedilmemiştir.

Sonuç

Vakıf, eğitim, dinî, sağlık ve kültürel anlamda insanların dayanışma ve sosyal amaçlarına hizmet eden kurumdur. Sosyal hizmetler amacı ile kurulmuş vakıflar Osmanlı coğrafyasında geniş bir alana yayılmıştır.

Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan "Surre Defterleri", Surre Defterleri Kataloğu adı altında kayıtlıdır. Üzerinde çalışılan 96 numaralı surre defterinden anlaşıldığı üzere surre defterleri Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik tarihi bakımından zengin bilgiler içermektedir.

Mekke ve Medine İslamiyet'le birlikte Müslümanlar için kutsal sayılmıştır. Bu nedenle Müslüman yöneticiler tarafından bu kutsal belde- lere ayni ve nakdi yardımlar yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Çelebi Mehmed döneminde surre yardımı gönderilmiş, I. Selim döneminde bu yardım düzenli hale getirilmiştir.

Valide Sultan'ın 1663 yılında kurduğu vakfın vakfiyesinden anlaşıldığı üzere o, iki cihanda da sevaba nail olmak için hayır yaptığını, ancak hayır eserleri yaparak dünyada kalıcı olabileceğini ve ahirette amel defterinin kapanmayacağını ifade etmiş, vakfın kuruluş amacını belirt-

³⁴ BOA, EV.HMK.SR.d. No: 096, 8.

³⁵ BOA, EV.HMK.SR.d. No: 096, 8.

miştir. Valide Sultan tarafından Medine-i Münevvere'ye gönderilen surrenin dinî bir amaç taşıdığını söylemek mümkündür. Dinî amaçlar arasında Kur'ân-ı Kerîm'in belli zamanlarda bazı surelerinin okunması vardır. Valide Sultan, sabah, öğle ve ikindi vakitlerinde Kur'ân-ı Kerîm içerisindeki cüzleri okumakla görevli 91 kişi görevlendirmiş ve bu kişilere verilmek üzere dört yüz altmış iki altın tahsis etmiştir. Ayrıca, Medine-i Münevvere'de hergün "en'âm-ı şerîf" okumakla görevli kırk kişi görevlendirilmiş ve bu kişilere senede onar altın tahsis edilmiştir. Bu görevlendirilen kişiler arasında veznedâr görevini yerine getiren sandukî ve kapıcı olan bevvab da mevcuttur. Görüldüğü üzere, vakıf, surre gönderme geleneği ile hayırseverlik düşüncesi birbiri ile doğru-dan ilişkilidir.

İncelenen surre defterinde, Medine-i Münevvere'de görevlendirilen kişileri iki ana grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi Medine halkından oluşan kişiler, diğeri ise çeşitli yerlerden Medine'ye gelen muhacirlerdir. Bu muhacirlerin İstanbul, Konya, Maraş, Üsküdar, Diyarbakır, Dağıstan, Mardin, Temeşvar, Arz-ı Rum (Erzurum), Hindî (Hindistanlı), İstanköylü ve Mısırî (Mısırlı) olduğu tespit edilmiştir.

Kayıtlarda, 1663 yılında Medine-i Münevvere'de bazı kişilerin mensup olduğu tarikatlara dair bilgiler de yer almaktadır ki bu tarihte Nakşibendî tarikatına mensup bir kişi bulunmaktadır. Bu durum 1663'te Medine-i Münevvere'de tarikatların pek de yaygın olmadığını göstermektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), No.744.

BOA, Osmanlı Arşivi. Evkaf Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d). No. 96.

2. Araştırma ve İncelemeler

Âşık Paşazade. *Âşık Paşazade Osmanoğulları'nın Tarihi*. Haz. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç. Ankara: K Kitaplığı, 2003.

Atalar, Münir. *Osmanlı Devleti'nde Surre ve Surre Alayları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

- Ateş, İbrahim. "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler". *Vakıflar Dergisi*. Ankara: 13 (1981): 113-170.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi*. Ankara: 2 (1942): 279-386.
- Berki, Ali Himmet. "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahları". *Vakıflar Dergisi*. Ankara: 5 (1962): 127-129.
- Bozpinar, Ş. Tufan- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri. "Haremeyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/153-157. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bozpinar, Ş. Tufan. "Surre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/567-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Emecen, Feridun. "Ridâniye Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/146-168. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Karaca, Filiz. "Turhan Sultan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/423-425. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Köprülü, Fuad. "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü". *Vakıflar Dergisi*. Ankara: 2 (1942), 1-35.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 1998.
- Neşri, Mehmed. *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*. Yayınlayan, Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen. Ankara: TTK Yayınları, II / 1987.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1983, III.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Mekke-i Mukerreme Emîrleri*. Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- Yediyıldız, Bahaddin. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/479-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.